

zelf meldden dat hun legger niet volledig was overgeleverd. Lamboij gaat hier niet op in en evenmin op de kwestie waarom er rond 1500 opnieuw belangstelling voor de *vitae* was. De editoren verklaren zich weliswaar schatplichtig aan Wybrands (ix), maar in de informatie over de teksten waren meer expliciete verwijzingen naar Wybrands op hun plaats geweest. Lamboij stelt, en volgt daarin Wybrands, dat Sibrand de *Vita Fretherici* waarschijnlijk geschreven heeft voor zijn abbatiaat, dus vóór 1230 (40), maar dateert de tekst vervolgens rond 1240 (48).

De geschiedenis van Mariëngaarde is gedegen, maar werkt ook vervreemdend, vooral wanneer voornamelijk ander bronnenmateriaal is gebruikt. De nadruk verschuift hier van de abten naar het klooster. Dit leidt tot de vraag waarom de kloosterkroniek niet eveneens is opgenomen, of, waarom er niet voor gekozen is het hele handschrift, dat toch in het klooster heeft gefunctioneerd, uit te geven. Deze vragen worden niet beantwoord. Desalniettemin is dit boek een aanwinst.

Renée Nip

M. Ch. Le Bailly, *Recht voor de Raad. Rechtspraak voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland in het midden van de vijftiende eeuw* (Hollandse Studiën XXXVIII; Haarlem: Historische Vereniging Holland, Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2001, 347 blz., €29,50, ISBN 90 70403 50 1).

Toen Filips de Goede (1396-1467) in 1428 de feitelijke heerschappij over Holland, Zeeland en West-Friesland verkreeg, brak voor die gewesten een periode van betrekkelijke politieke rust aan. Filips stelde zich ten doel de verworven gebieden in het Bourgondische systeem te incorporeren. Geleidelijk hervormde hij de al bestaande grafelijke raad naar Bourgondische beginselen. Die grafelijke raad voerde namens de landsheer het bewind. De Raad was belast met bestuur en rechtspraak. Mw. Le Bailly concentreert zich op de rechtsprekende functie. Als Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland zou het hof tot 1811 een belangrijk rechterlijk college voor deze streken blijven.

Mw. Le Bailly geeft in haar dissertatie, waarvan dit boek de handelseditie is, antwoord op de door haar centraal gestelde vraag welke invloed de instructie van 1462 en de institutionele wijzigingen in 1462 en 1463 hebben gehad op de rechtspraak van het Hof van Holland. Zij concentreert zich op de periode 1457 tot 1467. Alle ruim 1500 processen voor het Hof over die periode heeft zij eerst in een database ondergebracht en vervolgens geanalyseerd. Die database, die uitvoerig wordt verantwoord (301-307) is het *pièce de résistance* van het proefschrift.¹

Schrijfster begint haar boek met een uitzetting over probleemstelling, plaatsbepaling van het onderzoek en haar onderzoeksmethode (11-32). Daarin heeft zij tevens verwerkt een becomingarierde opgave van eerder rechtshistorisch onderzoek, onderzoek naar misdaad en geschillen en studies over recht en samenleving. Zij verenigt die drie onderzoeksrichtingen. In het tweede hoofdstuk (33-87) gaat zij in op de rechterlijke organisatie van Holland, Zeeland en West-Friesland, het Hof van Holland en de ontwikkeling van het hoger beroep. In de volgende hoofdstukken wordt de centrale vraag benaderd vanuit de archiefvorming en de registratie bij het Hof (88-126), de procedure in civiele, criminele en bestuursrechtelijke zaken (127-208) en de competentie (209-277). Schrijfster legt daarbij de nadruk op de praktijk van de rechtspraak. In een slotbeschouwing (278-289) geeft zij een overzicht van de door haar geconstateerde

veranderingen. Een verklarende woordenlijst, een lijst van bronnen en literatuur en uitgebreide namen- en zakenregisters sluiten het boek af.

De politiek stabiele periode van 1457 tot 1467 is bij uitstek geschikt om het effect van veranderingen in de rechterlijke organisatie en het procesrecht op de praktijk van de rechtspraak te laten zien. Het was ook een tijdvak dat zich goed leende voor het realiseren van de Bourgondische aspiraties: centralisatie, verambtelijking en juridisering van het overheidsapparaat. Filips zoon Karel de Stoute (1433-1477), die een goede rechtsbedeling ter harte ging, versterkte in die tijd zijn positie in Holland en Zeeland. In 1462 werd hij belast met de onderhandelingen met de Staten van Holland over een belangrijke bede, waartegenover door de landsheer aanzienlijke concessies moesten staan, ook op het gebied van de rechtspraak. Die toezeggingen leidden tot een nieuwe instructie van het Hof van Holland (1462). Die instructie, die grote veranderingen bracht, staat midden in die periode.

Want over de rechtspraak van het Hof van Holland waren de Staten niet tevreden. Klachten waren er met name over de trage gang van zaken en de hoge aan de rechtspraak verbonden kosten. Voorts waren er klachten over partijdige rechtspraak en over inbreuken op stedelijke privileges. Aan die klachten werd gehoor gegeven. De instructie van het Hof van Holland van 1462 bevatte een groot aantal bepalingen om een snelle en objectieve procesgang te waarborgen. Opvallend veel aandacht werd aan de kwaliteit van de rechtspraak besteed. Het aantal raadsheren met een juridische academische graad werd vergroot. De procureur-generaal, die bij ruim veertig procent van de kwesties betrokken was, kreeg in 1463 de hulp van een rechtsgeleerd advocaat-fiscaal. Die verzorgde de schrifturen en pleitte in de zaken van de procureur-generaal. Dat streven naar kwaliteit blijkt ook uit de sterke verbetering van archiefvorming en registratie. Dat beleid had succes.

Een apart probleem was dat de graafschappen Holland en Zeeland een ontwikkelde rechterlijke organisatie kenden. De Bourgondische heersers moesten daarmee rekening houden. Wij zien hoe het Hof van Holland listig in dat krachtenveld manoeuvreert en probeert zoveel mogelijk zaken tot zich te trekken.

Die zaken kwamen in grote getale uit het graafschap Holland en in veel mindere mate uit Zeeland, waar men het liefst zijn toevlucht zocht tot de eigen rechterlijke instellingen. Ook West-Friesland stelde zich afstandelijk ten aanzien van het Hof van Holland op. Hoger beroep tegen uitspraken van het Hof op de Grote Raad kwam hoofdzakelijk in Hollandse zaken voor.

De door het Hof van Holland in civiele en criminele zaken gebruikte procedures vertonen gelijkenis met die van andere gewestelijke hoven als de Raad van Brabant en de Raad van Vlaanderen. In strafzaken van minder belang werd ordinair, dat wil zeggen als in een normaal civiel proces geprocedeerd. Bij kapitale misdrijven werd geprocedeerd volgens de extra-ordinaire procedure. De verdachte vertoefde dan in voorlopige hechtenis en kon ten behoeve van de bewijsvoering worden gefolterd. Bij een ordinair proces was wel, bij een extra-ordinaire proces was in beginsel geen hoger beroep mogelijk. In strafzaken stond steeds de mogelijkheid tot compositie open, ook na de uitspraak van het Hof.

Het Hof van Holland behandelde de meeste zaken in eerste aanleg. Naast geprivilegieerde personen (adel, ambtenaren, geestelijken, weduwen en minderjarigen) procedeerde een even groot aantal niet-geprivilegieerden in eerste aanleg voor het Hof. Het aantal hoger beroepszaken dat door het Hof werd behandeld was betrekkelijk gering.

Als wij aan het einde van deze recensie de balans opmaken blijkt dat mw. Le Bailly er goed in is geslaagd het Hof van Holland in zijn tijd te plaatsen. Zij geeft inzicht in de rol van het Hof, en in die van de procureur-generaal, en in het effect van een beleid gericht op verandering. Het bestand aan uitspraken is in dat verband goed geanalyseerd. Ik zou meer nadruk hebben gelegd

op het effect van de verambtelijking en juridisering van het Hof op de toepassing van het materiële recht. Is er in de toepassing van het Romeins recht en het gewoonterecht een verschuiving te constateren? Het boek laat zich goed lezen in combinatie met de dissertatie van M. Damen, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* (Hilversum, 2000).

Mw. Le Bailly heeft een belangwekkend en goed leesbaar boek geschreven, dat onze kennis over het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland verrijkt.

A. G. Bosch

1 De auteur stelt op pagina 303 van de handelseditie van haar proefschrift dat de database raadpleegbaar is op het internet op www.verloren.nl/downloads en vanaf 2002 op www.hetnationaalarchief.nl (moet zijn: [nationaalarchief.nl](http://www.nationaalarchief.nl)). Dat gelukte mij niet. Uitgeverij Verloren berichtte mij, in juni 2002, dat de database zo spoedig mogelijk raadpleegbaar zal zijn. Het is nog niet duidelijk of en wanneer de database op de website van het Nationaal Archief te raadplegen zal zijn.

I. M. Veldman, *Crispijn de Passe and his progeny (1564-1670): A century of print production* (Studies in prints and printmaking III; Rotterdam: Sound and vision publishers, 2001, 505 blz., ISBN 90 75607 57 1); *Idem, Profit and pleasure. Print books by Crispijn de Passe* (Studies in prints and printmaking IV; Rotterdam: Sound and vision publishers, 2001, 421 blz., ISBN 90 75607 58 x).

Kunsthistorisch onderzoek naar de productie, functie en verspreiding van zestiende- en zeventiende-eeuwse Nederlandse grafiek heeft de laatste jaren een aantal belangrijke publicaties opgeleverd die onze kennis over dit medium aanzienlijk hebben vergroot. Zo verschenen er studies over twee belangrijke graveurs/prentenuitgevers: Hendrick Hondius in Den Haag (Nadine Orenstein 1996) en Philips Galle in Haarlem en Antwerpen (Manfred Sellink 1997). Jan van der Stock schreef een boek over de omvangrijke productie en consumptie van Antwerpse grafiek tot 1585 (*Printing images in Antwerp*, 1998). Iconografisch onderzoek werd verricht naar Nederlandse genreprenten in de periode 1550-1700 (*Spiegel van alledag*, Eddy de Jongh en Ger Luijten 1997) en naar zestiende- en zeventiende-eeuwse prenten met episodische uit het Oude Testament (*De schrift verbeeld*, Peter van der Coelen 1998).

Aan dit rijtje kunnen nu de waardevolle studies *Crispijn de Passe and his progeny* en *Profit and pleasure* worden toegevoegd, geschreven door Ilja Veldman, hoogleraar kunstgeschiedenis aan de Vrije Universiteit. Het eerste boek biedt een chronologisch overzicht van het leven en werk van de prentenontwerper, graveur en uitgever Crispijn de Passe en van zijn kinderen Crispijn de Jongere, Simon, Willem en Magdalena de Passe. De prentenproductie van de familie De Passe is indrukwekkend: in de periode 1564-1670 vervaardigden Crispijn de Passe en zijn kinderen gezamenlijk meer dan 14.000 prenten met uiteenlopende thema's. Deze waren niet alleen bestemd voor de Nederlandse markt, maar werden via contacten met buitenlandse boek- en prentenhandelaren internationaal — met name in Frankrijk en Engeland — op de markt gebracht. Naast 'losse' prenten produceerde de familie circa 50 prentenboeken of geïl-